

Романчук С. М.

Український гуманітарний інститут

Ридванський В. О.

Український гуманітарний інститут

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ГЕРОЯ У КУРТУАЗНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Кожний період розвитку літератури позначений домінуючими рисами. Автори аналізують визначні параметри епохи Середньовіччя, оскільки вважають, що саме ця література розкриває роль моральних цінностей у житті героя і суспільства загалом, намагаються з'ясувати образ «лицаря» у літературі, зіставити його із суспільно-політичним і культурним життям, а також важливими подіями середніх віків.

Значна увага у розвідці звернена на образ лицаря через призму ідеального та красивого. У Європі образ лицаря, який володіє мечем, був на рівні ідеалу. Шляхетними заняттями для лицаря вважалися війна і полювання, а освіченість, захоплення мистецтвами та книжкове знання не були йому притаманні, однак лицар був не просто воїном. Він також був добрим, ввічливим, щедрим і відданим своїй дамі: якості, які поєднувалися таким чином, створювали ідеальне лицарство.

Також автори аналізують середньовічну літературу, що спромоглася, всупереч християнському аскетизму, опоетизувати земні радощі, прославити подвиги лицарів, не просто втілюючи лицарські ідеали, а й формуючи їх. Автори розкривають роль лицарського роману в цей період розвитку літератури. Зокрема, вони наголошують на тому, що середньовічний лицарський роман створював у самому собі образ ідеального лицаря: вірного християнина, відданого своєму королю, прекрасного воїна, котрий чудово володіє зброєю. Лицар завжди приходив на допомогу, він щедрий, добродушний і веселий, чесний і справедливий, здійснюючи подвиги, перемагає на лицарських турнірах заради Прекрасної дами, а в деяких творах, на відміну від реального історичного ідеалу, він ще й володіє культурними навичками: грає на якомусь музичному інструменті, співає, грає у шахи, має гарний смак. Лицарство у куртуазному романі має вищу священну мету. Божественне призначення лицарства – повернення людству втраченого раю.

Ключові слова: середні віки, куртуазна література, ідеал лицаря, моральні цінності героя.

Постановка проблеми. За весь час існування людства література переживала багато етапів розвитку та занепаду. Зараз вона охоплює всі сфери діяльності людини. Незважаючи на сучасне панування цифрової (електронної або інформаційної) епохи, література різних жанрів і напрямів не втрачає своєї актуальності, адже передача знань із покоління у покоління потребує докладання зусиль і застосування надійних носіїв для збереження інформації. Головним носієм завжди була і залишається саме література: наукова, художня, публіцистична.

Ми вирішили дослідити етап розвитку цього найціннішого носія інформації в епоху Середньовіччя, коли людство особливо потребувало культурного й освітнього розвитку. Наше праця описує територію Європи, адже саме там зародилися ідеали християнської моралі, лицарства, доблесті та честі, які лягли в основу багатьох творів тогочасних поетів і письменників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій літературі нам відомі праці Є. Єфімова, Ю. В. Ірхіна, М. Мельвиля, А. Д. Михайлова, І. Осокиної, В. В. Самаркіна, Н. В. Шишової та Л. В. Щеглової, котрі вивчали літературу середніх віків, визначили сутність лицарства, його зовнішній і внутрішній портрет.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення образу «лицаря» у літературі, його зіставлення із суспільно-політичним і культурним життям, а також важливими подіями Середніх Віків.

Виклад основного матеріалу. Зміни та реформи суспільно-політичного життя країн Європи стали головною передумовою, а згодом і причиною стрімкого розвитку тогочасної літератури. Образ лицаря став центральною постаттю у так званій куртуазній літературі. Історичні тексти також містять багато інформації про лицарські якості та чесноти, їхній вплив на важливі події

та вчинки людей. Яскравий приклад тому – єрусалимська хроніка архієпископа Вільгельма Тірського «Історія діянь у заморських землях». І хоч його праця записана не зі слів очевидців та учасників Першого Хрестового походу, автор збирав велику кількість інформації, яку надавали їхні діти й онуки. Незважаючи на суцільний патріархат Середньовіччя, Вільгельм, описуючи взяття Єрусалиму, зробив цікавий акцент на ролі жінок у тій битві, адже жінки не мали права на лицарський статус і його привілеї, але це не завадило їм проявити лицарські якості на полі бою. Ось що пише хроніст: «З настанням дня все військо у повному озброєнні згідно з отриманим наказом підступило до міста, щоб розпочати його атаку. У всіх був один єдиний намір: або віддати життя за Христа, або повернути місту християнську свободу. У цілому війську не можна було знайти старого чи хворого, чи якогось зовсім ще незрілого юнака, які не горіли би священним запалом битви; навіть жінки, забувши свою стать і звичайну слабкість, хапалися за зброю, беручи на себе непосильну чоловічу працю» [1].

Ми вирішили достеменно розглянути образ лицаря та його роль у сюжетних і стилістичних складових частинах художньої (куртуазної) літератури Середньовіччя.

Насамперед проаналізуємо образ лицаря через призму ідеального та красивого.

У Європі образ лицаря, який володіє мечем, був на рівні ідеалу. Шляхетними заняттями для лицаря вважалися війна та полювання, а освіченість, захоплення мистецтвами та книжкове знання не були йому притаманні, однак лицар був не просто воїном. Він також був добрим, ввічливим, щедрим і відданим своїй дамі: якості, що поєднувалися таким чином, створювали ідеальне лицарство.

У куртуазній літературі образ лицаря також складався разом із образом прекрасної дами. Лицар не був лицарем, якщо не захищав слабких, не допомагав жінці та не виконував її прохань. Тому заради жінки билися на лицарських турнірах, їй давали клятви вірності й обітниця; все соціальне життя аристократії та лицарства було пронизане куртуазною грою. Більше того, гра зайшла настільки далеко, що до лицарського кодексу пізніше додався кодекс кохання, який містив правила стосунків із протилежною статтю, за порушення яких лицар ніс сувору відповідальність [4].

Проте лицарський ідеал не завжди був у злагоді з реальністю. Окремо слід згадати Хрестові походи, під час яких лицарські «подвиги» часто приносили горе, руйнування, наругу та ганьбу багатьом про-

столюдинам. Водночас Хрестові походи сприяли становленню ідей, моралі лицарства, звичаїв, взаємодії східних і західних традицій. Із лицарством споконвічно пов'язана тема пошуку та здобуття Святого Грааля. Традиції Грааля висвітлюють альтернативний шлях до спасіння, символ внутрішнього пошуку людської досконалості та єдності з Богом. Лицарські звичаї яскраво відображені у сфері духовної культури та відкрили цікаву сторінку середньовічної літератури зі своїм особливим колоритом, жанром і стилем [3].

Загалом лицарство було покликане втілити у життя все ідеальне та красиве, чого не вистачало буденності епохи Середньовіччя. І саме тогочасна художня література була інструментом мотивації суспільства на вшанування й удосконалення яскравого образу лицаря.

Наступний етап дослідження – аналіз особливостей і проблем у лицарській прозі та поезії.

Середньовічна література спромоглася всупереч християнському аскетизму опоетизувати земні радощі, прославити подвиги лицарів, не просто втілюючи лицарські ідеали, а й формуючи їх. Прикладом цього можна назвати епос високого патріотичного звучання – французьку «Пісню про Роланда», іспанську «Пісню про мого Сіда», а також предмети лицарської поезії – лірику трубадурів і труверів у Франції. Сюди належить і лицарський роман, наприклад, історія кохання Трістана й Ізольди, що становили так звану «куртуазну літературу» з обов'язковим культом жінки [3].

Лицар Середньовіччя починав як простий воїн, озброєний списом і мечем чоловік, який без жодних коливань їхав на коні у бій, але коли література середньовічної романтики почала розквітати у XII ст., витончена культура куртуазної поведінки чоловіків і жінок почала змінювати ідеалізований образ лицаря. Довга поема Вейса «Брут» (близько 1155 р.) познайомила франкомовну знать із легендарним королем Артуром, чий двір був найвеличнішим із усіх. Тим часом придворний клірик Андрій Капеллан написав свій сатиричний посібник «Мистецтво чесної любові» (близько 1185 р.) для Марі де Шампань, дочки королеви Елеонори Аквітанської, у якому наполягав на тому, що любов є важливою стороною аристократичного життя. Бути великим лицарем більше не означало бути великим у битві; суспільство потребувало ідеальних придворних – спортсменів, музикантів, поетів і гравців у витончені ігри куртуазної любові.

Наприклад, в основі ідеалу лицарства Томаса Мелорі лежить любов. Кожен лицар повинен битися заради своєї дами; своїми перемогами він

завоює її серце та захистить її честь. Він абсолютно відданий їй і буде виконувати кожен її наказ, що б не трапилося – чи вона посилає його на нездійснений пошук, виганяє зі своєї компанії чи відчайдушно потребує його допомоги. Тут до картини входить трагедія. Любов Ланселота до Гвіневри ніколи не матиме щасливого кінця, бо вона дружина короля Артура. Це втілення «придворної любові» у літературі: зобов'язання, яке пов'язує закоханих до їхньої смерті, але ніколи не звершується у щасливому союзі. Безпорадна відданість Ланселота Гвіневри небезпечна: наклепники розповідають королю про стосунки між закоханими, й Артур змушений підняти зброю проти свого найбільшого лицаря.

Ланселот був непереможений у битві – він мав найбільшу доблесть із усіх, але тільки це зробило його найкращим лицарем у світі. Його хвалять за його «ввічливість» – не лише сучасну цінність ввічливості, а й цілий спосіб буття, що визначається його легкістю щодо інших, його доброзичливістю та великодушністю, його поміркованістю в усьому. Ідеальний лицар завжди контролює свої вчинки та ніколи не сердиться без поважної причини. Частиною цього є парадокс: Ланселот – «найдобріша» людина, яка користується мечем, адже лицарський ідеал – це ідеал контрольованого та відповідного насильства, необхідної сили для оборони королівства та захисту безпорадних. І, нарешті, найбільша складова частина лицарства Ланселота – його справжня і непохитна любов до своєї леді, королеви Гвіневри, але трагічне, ідеалізоване кохання Ланселота та Гвіневри не може завершитися шлюбом, натомість воно закінчується смертю. Трагедія закоханих – це зразок, вигаданий у Середньовіччі та повторюваний у літературі протягом усього часу. Трістан та Ізольда, Ланселот і Гвіневра, Ромео та Джульєтта: кожного пов'язує неможливе кохання; закохані приречені обставинами.

Любов у куртуазній літературі дуже тісно пов'язана зі смертю. Майже всі кохання закінчуються – закохані або розлучаються, або помирають. У своїй куртуазній поемі «Книга герцогині» (близько 1369 р.) Джеффри Чосер робить порівняння із блискучою тонкістю. Його оповідач «Сновидіння» розповідає, що він страждав від безсоння протягом восьми років. Нарешті йому вдається заснути, і він бачить сон, у якому він заходить до лісу і зустрічає Чорного лицаря, котрий оплакує втрату своєї прекрасної дружини. Сновидець переконує Чорного Лицаря розповісти всю історію їхнього залицяння і кохання, а також описати красу і витонченість своєї коханої та їхнє

щастя разом. Лише у кінці сну мрійник розуміє, що Чорний Лицар намагається сказати йому, що його дама померла.

В епоху Середньовіччя люди із задоволенням читали про горе. У лясі Марі де Франс закоханий Трістан каже своїй коханій Ізольді: «Ні я без тебе, ні ти без мене не зможемо жити», і вони вмирають разом, але середньовічна література змальовує кохання не тільки у трагічній формі. Умови куртуазного кохання, звичайно, не мали на меті захопити закоханих прийняти смерть: швидше вони прописували соціальну поведінку між аристократичними чоловіками та жінками, «старий танець» – так його називає Чосер, – за допомогою якого залицяння могло призвести до шлюбу. Для знаті майже всі шлюби влаштовувалися сім'ями подружжя, часто коли наречений і наречена були ще дітьми, але Церква наполягала на тому, що таїнство шлюбу дійсно лише за повної добровільної згоди чоловіка та дружини. Тож ми бачимо іншу культурну мету цієї літератури, яка сповнена любові з першого погляду, любові як визнання краси та статусу, що завжди поєднуються із чеснотами та вірністю. Ця література демонструє своїй аудиторії естетичну версію їхньої економічної реальності, роблячи красивими угоди аристократичного шлюбу.

Куртуазна література понад усе шанує любов у найдосконалішій формі, залишаючи простір для закоханих, аби вони могли уявити цю досконалість по-своєму. У «Гіжемарі» Марі де Франс послужлива фрейліна втішає героя, котрого вразила любов. Двоє закоханих шляхетні, красиві та добродішні; він – великий лицар, а вона – прекрасна дама. Це ідеал середньовічної любові, що досягає кульмінації у шлюбі, але цікаве у цьому романі із щасливим кінцем полягає у тому, що насправді не йшлося про індивідуальне бажання. Ідеал створений, щоб бути податливим: він може підійти будь-кому. Коли герой возз'єднується зі своєю втраченою дамою, він не впізнає її, зауважуючи: «Для жінок усі виглядають однаково» [5].

Куртуазне кохання, втілене у прозі та поезії – це ідеал відданості найкрасивішій, куртуазній дамі. У кожному романі буде новий лицар, який є найвеличнішим з усіх, він буде кохати та буде коханим новою дамою, котра є найкрасивішою.

Вважаємо за доцільне визначити і характерні ознаки лицарського роману.

Лицарський роман зародився на Заході у XII ст. Порівняно із раннім середньовіччям це століття характеризує прискорена динаміка культурних процесів, виражена у розвитку міст із високим

рівнем матеріальної культури, відкритті перших університетів, становленні готичного стилю у мистецтві. Це час пристрасних проповідей Бернарда Клервоського та сміливих відкриттів Абельяра, Хрестових походів і феодалних чвар, релігійного екстазу та розкоші придворного життя аристократії. Відбувається стрімкий розвиток світської культури, що поступово відокремлювалася від церковної.

Пригода (те саме, що й авантюра) – поняття у куртуазному романі дуже важливе і багатозначне. Воно пов'язане з небезпекою для життя, лицарським подвигом, який здійснюється для честі та слави. Воно означає і щось дивовижне, навіть долю. Дослідник лицарського роману А. Д. Михайлов зазначає: «У романі на перший план висунуто “особистий інтерес” лицаря – його прагнення до подвигу і слави», звідси зрозуміло, що лицарський подвиг, так звана авантюра, стає «мораллю і центральним поняттям куртуазного роману» [2].

Кожен персонаж чи атрибут лицарського роману має зазвичай якусь важливу рису, незмінну протягом кількох етапів. Інші можуть змінюватися залежно від різних зовнішніх обставин і внутрішнього сюжету оповіді, але й ця головна риса може бути зрештою заміщена іншою. Саме так відбувається з образом Артура. На перших етапах розвитку, починаючи з військового божества, головною, а іноді і єдиною зафіксованою його рисою була військова доблесть. Потім під впливом становлення спадкової монархії практично рівноцінною доблесті стає його мудрість як правителя держави. Навіть коли артурівські легенди стають втіленням лицарського ідеалу, потреба в особистій доблесті короля відпадає, і він, втрапивши будь-яку активність, перетворюється лише на носія атрибутів влади та чесного суддю.

Середньовічний лицарський роман створював у самому собі образ ідеального лицаря: вірного християнина, відданого своєму королю, прекрасного воїна, котрий чудово володіє зброєю. Лицар завжди приходив на допомогу, він щедрий, добродушний і веселий, чесний і справедливий, здійснюючи подвиги, перемагає на лицарських турнірах заради Прекрасної дами, а в деяких творах, на відміну від реального історичного ідеалу, він ще й володіє культурними навичками: грає на якомусь музичному інструменті, співає, грає у шахи, має гарний смак. Лицарство у куртуазному романі має вищу священну мету. Божественне призначення лицарства – повернення людству втраченого раю, особливо коли йдеться про пошуки Святого Гра-

алю. Атрибути священної таємниці є елементами середньовічного символізму.

У лицарському романі пристрасть до кохання є однією з найголовніших якостей справжнього лицаря. Культ жінки, вперше у європейській культурі, поставив питання цінності почуття у поетичній формулі кохання. Лицарський ідеал у таємній любові до прекрасної дами та зовнішня його атрибутика тісно пов'язані із жагою до подвигів, пригод, які виховують, прославляють і формують лицаря. Саме таке кохання надихало лицаря у бою.

Під час розгляду лицарського епосу та його місця у середньовічній культурі потрібно враховувати, що ми маємо справу не просто з творами художньої літератури, а з кодексом поведінки, якщо не на всі випадки життя, то на ту їх частину, яка вважається гідною письмової фіксації. Причому від читача очікувалося не просто дотримання морально-етичних норм, що задаються, а й буквально наслідування дій героїв без урахування конкретних обставин, які можуть зробити (і найчастіше роблять) ці дії абсолютно безглуздими з раціонального погляду. Тобто лицарський роман як викладає славні дії минулих днів, так і фіксує правила певної соціальної гри. У міру того, як лицарство втрачало своє первісне значення, лицарський роман загалом втрачав зв'язок із дійсністю та набував релігійного й містичного характеру з переважанням теми Грааля. Твори цього жанру ставали дедалі більш вишуканими, відбиваючи штучність поведінки та манер лицарів, а сюжети робилися більш неправдоподібними та фантастичними.

Популярність лицарських романів тривала довго, навіть коли лицарство відійшло у небуття, і його традиції вже майже не згадувалися, вони продовжували надихати читачів із багатьох європейських країн [4].

Висновки і пропозиції. Аналізуючи розвиток літератури Середньовіччя, її стилістичні особливості, тенденції та сюжетні складові частини, можна зробити висновок, що ідеалізований образ «лицаря» спричинив низку важливих змін як у самій літературі, так і в повсякденному житті населення тогочасних європейських країн. Люди читали про лицарів, люди жили поряд із лицарями, люди були свідками лицарських чеснот і пихатості, моральних злетів і падінь, але все це не завадило куртуазній літературі закріпитися у культурно-просвітницькій сфері життя середньовічного суспільства.

Ми розуміємо, що хоч образ «лицаря» у літературі й мав пряму залежність від історичних подій,

але реальне життя і поведінка лицарів були зазвичай не такими зразковими та прекрасними, якими їх змальовували автори лицарських романів, та,

незважаючи на це, куртуазна література Середньовіччя з її непохитним і доблесним лицарством залишила незабутній слід в історії людства.

Список літератури:

1. Гильом Т. История деяний в заморских землях. *Thietmar*. 2002. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus/Giiom_Tir/frametext.htm.
2. Михайлов А. Д. Роман и повесть Высокого Средневековья. Средневековый роман и повесть. Москва : Художественная литература, 1974. 150 с.
3. Осокина И. Как формировалось рыцарство. Идеальный образ рыцаря. Рыцарский этнос и образ жизни. URL: <https://historicus.ru/159/>.
4. Щеглова Л. В., Саенко Н. Р. Образ благородного всадника: культурные модели. Москва : Издательство МГОУ, 2010. 218 с.
5. Ashe L. Love and chivalry in the Middle Ages. Laura Ashe. 2018. URL: <https://www.bl.uk/medieval-literature/articles/love-and-chivalry-in-the-middle-ages>.

Romanchuk S. M., Rydvanskyi V. O. REPRESENTATION OF HERO'S MORAL VALUES IN COURTESY LITERATURE

Each period of development of literature is marked by dominant features. The authors analyze the outstanding parameters of the Middle Ages, as they believe that this literature reveals the role of moral values in the life of the hero and society as a whole, try to find out the image of a "knight" in literature, to compare it with the socio-political and cultural life, as well as important events of the Middle Ages.

Considerable attention in intelligence is paid to the image of a knight through the prism of the ideal and beautiful. In Europe, the image of a knight wielding a sword was at the level of an ideal. Noble occupations for the knight were considered war and hunting, and education, passion for the arts and book knowledge were not inherent in him. However, the knight was not just a warrior. He was also kind, polite, generous and devoted to his lady: the qualities that combined in this way created the perfect chivalry.

The authors also analyze the medieval literature, which managed, contrary to Christian asceticism, to poetize the earthly joys, to glorify the exploits of knights, not only embodying chivalric ideals, but also shaping them; reveal the role of the knightly novel in this period of literary development. In particular, they emphasize that the medieval knightly novel created in itself the image of an ideal knight: a faithful Christian, loyal to his king, a beautiful warrior who has excellent weapons. A knight always comes to the rescue, he is generous, good-natured and cheerful, honest and fair, performing feats, winning knightly tournaments for the sake of the Beautiful Lady, and in some works, unlike the real historical ideal, he also has cultural skills: playing on some musical instrument, sings, plays chess, has good taste. Knighthood in a courtly novel has a supreme sacred purpose. The divine purpose of chivalry is to return to humanity the lost paradise.

Key words: Middle Ages, courtly literature, ideal of a knight, moral values of the hero.